

TAŞLICALI YAHYA’NIN YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİSİ’NDE YUSUF’UN GÖRDÜĞÜ VE YORUMLADIĞI RÜYALARIN KUTSAL KİTAPLARDAKİ YERİ

Mine Bilge
Uluslararası Balkan Üniversitesi
minehbilge@hotmail.com
Kuzey Makedonya

Özet

İslam dininde rüya motifi ve rüyaların tabiri önem taşır. Kur’ân-ı Kerim’de rüya motifinden söz edilmek istenildiğinde, Yusuf Suresi’nin ayrı bir kıymeti vardır.

Çalışmamızda öncelikle rüya motifi ve kıssa ile ilgili teorik bilgiler verilmiştir.

Daha sonra bu çalışmada, Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından öyküleştirilen 16. yüzyılın mesnevi şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya’nın Yusuf u Züleyha Mesnevisindeki Hz. Yusuf’un kendi rüyaları ve yorumladığı rüyalar anlatılmış ve bu rüyaların yorumlarının, Kur’ân-ı Kerim’in Yusuf Suresi ve Tevrat’taki mevcudiyetleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşlıcalı Yahya’nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi, rüya motifi, Yusuf Suresi

THE PLACE OF THE DREAMS HE SAW AND INTERPRETTED BY JOSEPH IN THE HOLY BOOKS IN THE MESNEVI YUSUF AND ZULEYHA OF TAŞLICALI YAHYA

Mine Bilge
Uluslararası Balkan Üniversitesi
minehbilge@hotmail.com
Kuzey Makedonya

Abstract

The motif of dream and interpretation of dreams are of utmost importance in the religion of Islam. The surah of Yusuf has a special regard when considering the motif of dream in the Quran. In our study, theoretical information on the motif of dream and anecdote is given in the first place. Then, the dreams of the Prophet Yusuf in the Mesnevi of Joseph and Zuleika (Yusuf u Züleyha) of Taşlıcalı Yahya, one of the renown poets of the 16th Century narrated by Prof. Dr. Mehmet Kanar, narrated to and interpreted by Joseph (Yusuf) have been explained in the study and moreover, the existence of such dreams and interpretations thereof in the Surah of Yusuf in the Quran and the Torah has been examined.

Keywords: Mesnevi of Yusuf u Züleyha of Taşlıcalı Yahya, motif of dream, Surah of Yusuf

Giriş

Rüya motifi, yüzyıllar boyunca sözlü edebiyat eserleri ve yazılı kaynaklar açısından önemlidir.

Farklı din ve kültürlerle sahip olsa da hemen hemen her toplumda, rüya belirli bir yer teşkil etmektedir. İnsanlar iyi ve kötü rüyaları, geleceğin habercisi olarak sayarak, rüyanın mahiyetine göre, iyi veya kötü olarak yorumlamışlardır.

Kutsal kitaplarda yer alan ve birbirleri ile etkileşen ve zaman zaman ayrılan ve/veya örtüşen rüyalar da mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'de de rüya ile ilgili sureler ve ayetler bulunmaktadır. Bu surelerdeki ayetler, rüyalar, rüyaların 'doğru' bir biçimde tabir edilmesinin önemini, sadık rüyaların varlığını ve bir yorumcuda bulunması gereken özelliklerin niteliği konularına dikkat çekmesi açısından, belirleyici olarak kabul edilir.

Özellikle Yusuf Suresi'ndeki Hz. Yusuf'un kendi rüyaları ile ilgili ayetler, yorumladığı rüyalar ve tabir edişi önemlidir.

Yusuf ile Züleyha kıssası da Kur'an-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde anlatılan ve bir peygamber olan Hz. Yusuf'a özel bir kıssa olup, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyalar, Kur'an-ı Kerim'de ve Tevrat'ta anlatılır.

16. yüzyılın mesnevi şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi, benzerleri arasında başarılı bir örnektir ve farklı anlatımları arasında önemli bir yeri mevcuttur.

Bu çalışmada; Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından öyküleştiren Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi'nde, Hz. Yusuf'un gördüğü ve yorumladığı rüyalar tespit edilerek Tevrat,-Musa'nın Birinci Kitabı- Tekvin Bap ve Kur'an-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde yer alan ayetlerinde izi sürülecektir.

1. Rüya motifi tanımı

Rüya konu olarak, psikoloji, din, felsefe ve tarih vb. gibi birçok bilim dalı tarafından ele alınarak incelenmiş ve çeşitli disiplinlerin uzmanlarınca, o disipline dahil farklı tanımlamalar yapılmıştır.

Rüya kelimesi Arapçada "görmek" anlamına gelen "Rü'yet" kökünden olup, (Çelebi 2008: 306). Rüya ve düş için Divan ü Lügati Türk'te "Tüş" kelimesi karşılık gelmektedir. (Atalay 1941: 125).

Yine rüya, "Uyku sırasında oluşan, bilincin ve iradenin denetiminden bütünüyle bağımsız bir biçimde oluşan ruhsal haller" (Cevizci, 2002; 276), "Uyku sırasında canlı, çarpıcı görsel ve işitsel varsanılarla (halüsinasyon) ortaya çıkan yaşantı" ve "Bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi, düş" şeklinde de tanımlanabilir(Yılmaz., Çetin, 2007;1066).

Rüya kelimesi, Azeri Türkçesinde "rö'ya", Başkurt ve Tatar Türkçesinde "töş", Kırgız ve Özbek Türkçelerinde "tüş", Kazak Türkçesinde ise "çuş" kelimeleriyle karşılanır (Ercilasun, 1991;726).

Felsefe sözlüklerinde düşlerin "Uyurken zihinde beliren olayların tümü" ve "Uyku sırasında oluşan, bilincin ve iradenin denetiminden bütünüyle bağımsız bir biçimde oluşan ruhsal hayaller" oldukları kabul edilir" Voltaire, hazırladığı Felsefe Sözlüğü'nde rüyalar için şu bilgilere yer verir: "Oradan oraya dönüp dolaşan gölgelerle zihinleri oyalayan düşleri, ne tanrı sunakları, ne de yüce güçler gökten gönderir. Herkesin düşü kendi malıdır. Düşler her zaman için büyük bir baş inan konusu olmuştur. Bundan daha doğal bir şey de olamazdı. Sevgilinin hastalığına çok üzülen bir insan, düşünde onu ölüm halinde görür. Ertesi gün de sevgilisi ölür. Demek ki tanrılar onun ölümünü kendisine haber vermişlerdir." (Çelepi, 2017;5).

Psikoloji sözlüklerinde rüyaların "Uykuda iken imajların canlanması ile meydana geldikleri" belirtilir ve "Uyku esnasında ortaya çıkan ve birbirleriyle bağıntılı ya da bağıntısız olarak algılanan görüntüler bütünü" ve "REM uykusu sırasında gözlenen öykümsü imajlar" gibi benzer tanımlar yapılır(Çelepi, 2017;5).

Erich Fromm'un da ortaya koyduğu gibi, rüyalar kendilerini sembolik dille ifade ederler. Fromm, sembol dili, gün boyu kullanılan konuşma dilinden çok farklı bir mantığa sahip olmakla birlikte bu dilin mantığında esasın zaman ve uzay olmayıp, anlam, çağrışım ve yoğunluk olduğunu belirtir.

Kişisel tecrübe, his ve düşüncelerin çevrede oluşan olaylar ve bunları algılanmasıymış gibi olması, sembol dilinin temeli olarak kabul edilir. Sembol dili insanlığın geliştirdiği tek evrensel dil olduğu gibi, tarihin akışı içinde oluşan tüm kültürler için aynıdır. Kendine has bir dilbilgisi ve cümle yapısı olan mitlerin, masalların ve rüyaların dilini anlayabilmek için, sembol dilinin öncelikli olarak çözümlenmesi gerekir. (...) Geçmişte Doğu'nun ve Batı'nın büyük kültürlerinde yaşamış olan insanlar için mitler ve rüyalar, ruhun kendini ortaya koyduğu en anlamlı ve güzel anlatım biçimi idi. (Fromm, 2017;21).

Tasavvuf Terimleri Sözlüğünde ise rüya ile ilgili olarak; *“Uyku halinde zihinde beliren düşünceler ve olaylar. Rüya ölümün kardeşidir, ölümle malum olan hususların bazıları rüya ile de malum olur.”* açıklamalarına yer verilir (Çelepi, 2017;6).

2. İslam Dininde Rüya Motifi

İslam dininde rüya motifine çok önem verildiği bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de rüya ile ilgili birçok sure, ayet yer almakta ve ayrıca yine rüya hakkında birçok hadis-i şerif de bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'deki sure ve ayetlerin, Türkçe mealleri ve hadis-i şeriflerin manaları incelendiğinde ve bu çerçevede yapılan çalışmalar ışığında, İslam dininde rüya ve özellikle rüya tabirinin ayrı bir öneminin olduğu ve rüyanın tabir edilmesine, bir ilim gözüyle bakıldığı görülmektedir.

2.1. İslam Dininde Rüya Türleri

Kutsal kitaplarda rüya motifinin ve rüya tabirlerinin hemen hemen her yüzyılda ve o dönemlerde yaşayanlar tarafından önemsendiğine dair bilgiler mevcuttur.

Dini literatürde rüyalar, Avf İbni Malik'in rivayet ettiği bir hadis-i şerif üzerinden hareketle, üç sınıfa ayrılmaktadır.

Rüyalar hakkında Peygamberimiz (S.A.V) şöyle buyuruyor:

“Rüya üç kısımdır: Bir kısmı, ademoğlunu üzme için şeytandan olan korkulardır; bir kısmı kişinin uyanırken kafasını meşgul ettiği şeylerdendir, bunları uykusunda görür; bir kısım rüyalar da var ki, onlar peygamberliğin kırk altı cüzünden birini teşkil eder.”

Bu Hadis-i Şerif en hareketle rüyalar, Rahmani, Şeytani ve Nefsani olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Bu üç rüya çeşidi:

-Rahmani Rüya;Kur'ân-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde Hz. Yusuf'un gördüğü rüyalar. Bu rüya çeşidine sadık rüya ve ya salih rüya da denilir. Uykuda iken doğrudan veya bir melek vasıtası ile gerçekleşen rüyadır. Peygamberler, veliler ve temiz inançlı kişiler tarafından görüldüğüne inanılır. Bu rüyalar müjdelere, korkutur veya haber verir.

-Şeytani Rüya; şeytanın aldatma, vesvese ve korkutmalarıyla meydana gelen karışık hayaller, düşler, telkinlerdir. Bu tür düşlere ahlâm ve adgâs-ı ahlâm denilir. Bu rüyalar batıl kabul edilir, onlara pek itibar edilmez ve tabiri de yapılır.

-Nefsani Rüya ise; nefsin telkinleri ve çağrışımları sonucunda görülen bu rüyaların kaynağı, bizzat kişinin kendidir. Bu rüyalar dış etkenler ve günlük meşgalelerle ilgili rüyalar. Kişi uyanırken neyle meşgulse rüyasında da onunla ilgili şeyler görür. (Bahadır, 2017; 21).

2.2. Rüya ve Kur’ân-ı Kerim

Savaşkan Cem Bahadır, rüyaların Kur’ân-ı Kerim içinde kendine yer bulduğunu belirtir ve Kur’ân-ı Kerim’de sözü edilen rüyaları; peygamberlerin gördüğü rüyalar ve Hz. Yusuf’un zindan arkadaşları ve Mısır Firavununun gördüğü rüyalar olarak ikiye ayırır (Bahadır, 2017,25).

2.3. Rüya ve Yusuf Suresi

Kur’ân-ı Kerim’de rüya motifinden söz edilmek istenildiğinde, Yusuf Suresi’ni ayrı olarak değerlendirilmek gerekir. Surenin bir rüya ile başlaması, aynı zamanda da bir rüya ile son bulması dikkat çekicidir.

Yusuf Suresi’nde Yusuf’un rüyası dışında, azizin zindanda bulunan iki kulunun ve Mısır firavunu Reyyan’ın rüyası ve bu rüyaların tabirleri de yer almaktadır.

Burada önemli olan Yusuf’un yorumladığı rüyaların gerçekleşmesi ve rüyaların gerçekleşmeler sonucunda ortaya çıkan rüya ve gelecek arasındaki ilişkinin, Yusuf Suresi’nde konu edilmesidir.

2.4. Rüya ve Ayetler

İslam dininin rüyaya ve/ veya rüya tabirlerine verdiği önemi anlayabilmek için; Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerin iyi bilinmesi gereklidir.

Özellikle, Yusuf Suresi’ndeki rüyayla ilgili ayetler, sadık rüyalar, rüya yorumu ve yorumcuda bulunması gereken özelliklerin niteliği konusunda belirleyici olmuştur. Bu ayetlerden yola çıkan İslam düşünürleri, sadık rüyaların oluşumu hakkında farklı görüşler ileri sürmelerine karşılık kehanet ve özel mesaj içerdikleri konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu inanç İslâm dünyasında, dini hayatı etkilemiştir (Çetin, 2012;93).

2.5. Rüya ve Hadis-i Şerif

İslam dininde rüya motifi ve rüyaların yorumlanması önem taşır. Hadis-i Şerif bize bu hususta ipuçları verir:

Rüya motifi, Kur’an-ı Kerim’in yanı sıra Hadis-i Şeriflerde de yer alır. Hadiste inananın rüyası için; “*nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzü*” olarak sözü edilir.

“*Mü’minin rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür. Bu rüya, anlatılmadığı müddetçe bir kuşun ayağında (takılı vaziyette) durur. Anlatılacak olursa hemen düşer*” (Yılmaz., Çetin, 2007;1068).

Rüya, başka hadislerde de geçer:

“*Sizin en doğru rüya göreniniz, en doğru sözlü olanınızdır*” (Köksal, 2008;39).

“*Ey insanlar! Müjdeleyici hadiselerden sadece sâdik rüyalar kaldı. Onu sâlih kişi görür veya onun hakkında görülür*” (Köksal, 2008;39).

2.6. İslam Dininde Rüyaların Yorumlanması

Rüyaların doğru yorumlanabilmesi için, bu yorumları yapanların, bazı özelliklerinin olması gereklidir.

Rüya yorumlamayla ilgili bir hadiste Hz. Muhammed (S.A.V.); “*Rüyayı ancak bilen veya size karşı samimi olan kimselere anlatınız.*” diye buyurur. Bu hadisten hareketle birçok İslam âlimi, rüyaların, sadece onu yorumlayabilecek kişilere anlatılması gerektiğini ifade etmiştir.

Bir diğer husus da rüya nasıl yorumlanırsa, rüyadaki olayın o yönde gerçekleşeceğidir. Bir rüya birden fazla şekilde yorumlanırsa, geçerli olan, bu işten anlayan kişinin yaptığı yorumdur. Bu yüzden rüyalar herkese anlatılmamalıdır (Çelebi, 2017;42).

3.Kıssasının Tanımı ve Özellikleri

Yusuf ile Züleyha kıssasının ayrıntılı tahlili için, ilk olarak kıssa kelimesinin tanımını yapmak, anlamını ve özelliklerini açıklamak gerekir.

Prof. Dr. Yaşar Kurt'un '*Kur'an ve Tevrat'ta Hz. Yusuf*' adlı kitabında; Arapça "k-s-s" kökünden gelen "kassa" ve ya "kıssa" kelimelerinin, "*Bir kimsenin izini sürüp ardınca gitme*" ve "*Bir adama bir haber ve ya sözü beyan etmek, anlatmak*" ve "*hikâye etmek*" anlamlarında kullanıldığı ve bu kelimenin Kuran'da, zikredilen her iki anlamıyla da yer aldığını belirtir. Bu anlamlarıyla Kur'an, kıssalar yoluyla, geçmiş kavimlerin izlerini sürüp, tarih sahnesinden sebep olan gerçekleri ortaya çıkarmalarına ve bu sayede insanların unuttuğu ya da göz ardı ettiği olaylar üzerinde dikkatleri çekerek, onların yeniden yapılanmalarına olanak sağladığına işaret eder (Kurt, 2020;38).

Kıssalar tarihsel gerçekliği yanı sıra edebi ve sembolik yapıları açısından da önemli yer teşkil etmektedir.

Kur'an kıssaları, içerdiği mesajlar açısından önemlidir. Bu mesajlar, "*Hz. Peygamber'e ve ona inananlara kimi zaman teselli vermiş, kimi zaman onları yeni bir duruma hazırlamış, kimi zaman nasıl davranacaklarını öğretmiştir. Öte yandan aynı kıssa, müşriklere de göndermeler yaparak onları başlarına gelecek felaketler*" ile ilgili uyarıştır (Abay, 2007;140).

Yusuf ile Züleyha kıssasını da geçmişte yaşanan bir olayı ayrıntılı biçimde anlatması açısından edebi yönüyle, uzun Kur'an kıssaları arasında saymak mümkündür ve anlattıkları açısından kıymetlidir.

Yusuf suresinde yer alan Yusuf kıssası, kronolojik sıra gözetilerek, geniş bir tarzda anlatılmış ve Kur'an'ın başka yerinde bir daha da tekrar edilmemiştir. (...) Başka bir ifadeyle, kronolojik ve geniş anlatımın, verilmek istenen mesajının önüne geçtiğini savunmak mümkün değildir.

Kıssaların önemli bir başka özelliği de bir kıssanın farklı yerlerde tekrar edilmesidir. Burada vurgulanması gereken temel husus, bir kıssanın bütünüyle aynı şekilde farklı bir yerde yer almadığıdır. Zira birden çok yerde anlatılan bir kıssa, farklı yerlerde farklı şekillerde aktarılmıştır. Burada belirleyici unsur, kıssanın bağlamı ve bu bağlamda ortaya çıkan temel amaçtır. Kur'an'ın hidayet, öğüt, ibret, uyarı, müjdeleme ve benzeri amaçlarından biri ve ya birkaçı farklı yerlerde ön plana çıkmıştır. (Demir 2019,125)

4. Yusuf ile Züleyha Kıssası

Yusuf ile Züleyha kıssası, Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresi'nde anlatılan ve bir peygamber olan Hz. Yusuf'a özel bir kıssadır. Yusuf ile Züleyha kıssası, Kur'an-ı Kerim'de bulunmasının yanı sıra Tevrat'ta da sözü edilerek, uzun uzun yer verilmiştir.

Yusuf suresinde geçen Yusuf Peygamber'in kıssası "Ahsenü'l-kasas (en güzel kıssa)" olarak adlandırılmıştır. Bu ismin veriliş sebebi bu kıssanın ihtiva ettiği mesajlardan dolayıdır. Yüce Allah, bu surenin başında, "*Andolsun Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için ayetler (ibretler) vardır.*" (...) Bu kıssa sadece tarihsel bir boyutu ilgilendirmemektedir. Burada yer alan şahıslar ve olaylar aynı zamanda insanlığın geleceğinde gerçekleşebilecek ahlaki, dinî ve sosyal olayları kavramaya ve yorumlamaya yönelik mesajlar içermektedir." (Saylan 2009,130)

Yusuf ile Züleyha kıssasında ibretlik durumlar, kadın erkek ilişkileri, kardeşlik münasebetleri, yönetici ve yönetilenler arası ilişkiler, dostluk ve düşmanlık ve bu iki olgunun birbirleriyle etkileşimleri, rüyaların, gelecekte haber verebilmesinin olanaklı oluşu, açısından insan yaşamındaki önemi, hasetlik, kıskançlık gibi insan hallerinin zararlar anlatılır.

Yusuf Suresi "*Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz*" (Kur'an 12/3). şeklinde başlar ki bu durum; kıssanın içerdiği değerlere dikkat çekilmesi açısından önem teşkil eder. Çünkü bu kıssadan, her insanın alacağı dersler mevcuttur.

Yusuf ile Züleyha Mesnevileri, yüzyıllar boyunca, dönemin ileri gelen şair ve yazarları tarafından, yıldan yıla aktarılmıştır.

Yusuf ile Züleyha kıssasında anlatılan olayların, yazıya aktarımında ifade farklılıkları mevcuttur. Yazıya geçiren, öyküleştiren kişilerin üslup farklılıkları sonucu, temeli aynı olmakla birlikte yazılmış olan mesnevilerde farklılık gözlenir. Aktarımlar esnasında, anlam eklemeleri, eksiltmeleri, farklı farklı Yusuf ile Züleyha Mesnevilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sözlü kültür edebiyatın yazılı kültüre geçişinde, aynı eserin farklı şekillerde öyküleştirilmesini, sözlü edebiyatın olumsuz bir yönü olarak kabul etmek mümkündür.

5. Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi'nde Anlatılan Hz. Yusuf'un Rüyalari ve Hz. Yusuf'un Tabirleri

Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından öyküleştirilen 16. yüzyılın mesnevi şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi'deki Hz. Yusuf'un kendi rüyaları ve Azizin zindanda bulunan iki kulunun ve Mısır Firavunu Reyyan'ın Hz. Yusuf'a aktarılan rüyalarının yorumları tahlil edilmekte olup, bu rüyaların ve yorumlarının Kur'an-ı Kerim'in Yusuf Suresi ve Tevrat'taki tespit edilen mevcudiyetleri, önem arz eder.

5.1. Hz. Yusuf'un Rüyası

Bir gün Yusuf babasına gördüğü rüyayı anlatır:

"Düşümde ay, güneş ve on bir yıldız bana secde etti. Bütün varlıklarının ruhlarını içtım. İçine bir korku düştü. Bunu bana anlat."

Babası Yakup, Yusuf'un rüyasını, *"Sen peygamber olacaksın, her yönden devlet sana elini uzatacak. Tanrı hem dünya hem ahiret sevincini sana yaşatacak. Kardeşlerin gördüğün rüyayı bilmesin. Öfkeli dirler, öldürürler seni. Aman dikkatli ol. Yoksa bana ayrılık, sana zahmet yolları görünür. Onların sana bir hainlik edeceğinden eminim."* (Kanar, 2016;17).

diyerek yorumlar.

Kur'an-ı Kerim'de, Yusuf ile Züleyha kıssası, Yusuf Suresi'nde anlatılır.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Türkçe mealinde, Yusuf Suresi'nide, 111 (yüzonbir) âyet olup, 1. , 2. ve 3. Âyetlerinin Medine'de, diğerlerinin Mekke'de indiğini, surenin başından sonuna kadar Yusuf Peygamber'den bahsedildiği için, bu adı aldığı belirtilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, Yusuf ile Züleyha kıssası, Yusuf Suresi'nde şu şekilde anlatılır:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1. Elif Lâ m Râ. İşte bunlar sana o açık seçik kitabın âyetleridir.

2. Muhakkak ki, biz onu anlayasınız diye Arapça bir kitab olarak indirdik.

3. Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle biz, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Gerçek şu ki, daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.

4. Hani bir vakitler Yusuf, babasına demişti ki: "Babacığım, ben rüyada onbir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm."

5. (Babası) "Yavrucuğum! "dedi, "rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın açıkça düşmanıdır."

6. "Ve işte böyle, Rabbin seni seçecek ve sana rüya tabirinden bilgiler öğretecek. Bundan önce ataların İbrahim'e ve İshak'a tamamladığı gibi, nimetini hem sana, hem de Yakup soyuna tamamlayacaktır. Muhakkak ki, Rabbin âlîmdir, hakîmdir."

Prof. Dr. Yaşar Kurt, “*Kur’an ve Tevrat’ta Hz. Yusuf*” adlı kitabında Yusuf’un rüyasını ve babası Yakup’un Yusuf’un gördüğü rüyanın yorumunu, Kur’ân-ı Kerim’in, Yusuf Suresi doğrultusunda şu şekilde aktarır:

Hz. Yûsuf bir gün; babasına.

“*Babacığım, ben rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiğini gördüm*”, der.

Babası da Yûsuf’a, rüyasını kardeşlerine anlatmamasını, öğrenirlerse ona tuzak kurabileceklerini ve şeytanın insana apaçık bir düşman olduğunu söyler ve Yusuf’un gördüğü rüyayı şu şekilde yorumlar: “*Rabbin seni seçecek ve sana rüyaların yorumunu öğretecek. Daha önce atların İbrâhîm ve Ishâk’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya’kûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır*” (Kurt; 2020;38).

Aynı rüyanın Tevrat’ta da geçtiği görülür. Hz. Yûsuf’un gördüğü rüya, Kur’ân-ı Kerim’de ve Tevrat’ta farklı biçimlerde anlatılır. Ancak Tevrat’ta bu rüya, başka bir şekilde anlatılır ve anlatılan şekli de Kur’ân’da yer almamaktadır.

Hz. Yûsuf’un gördüğü rüya, Tevrat’ta yer almakta, ancak farklı biçimde, şu şekilde anlatılmaktadır:

5. Ve Yusuf rüya görüp kardeşlerine bildirdi, ve ondan daha ziyade nefret ettiler.
 6. Ve onlara dedi: Rica ederim, gördüğüm bu rüyayı dinleyin;
 7. işte, tarlanın ortasında biz demetler bağlıyorduk, ve işte, benim demetim kalktı ve dikildi, ve işte, sizin demetleriniz etrafını kuşatıp benim demetime eğildiler.
 8. Ve kardeşleri ona dediler: Gerçek üzerimize kral mı olacaksın? yahut gerçek üzerimizde hüküm mü süreceksin? Ve rüyalarından ve sözlerinden dolayı ondan daha ziyade nefret ettiler.
 9. Ve yine başka rüya gördü, ve onu kardeşlerine anlatıp dedi: İşte, bir rüya daha gördüm; ve işte, güneş ve ay ve on bir yıldız bana eğildiler.
 10. Ve babasına ve kardeşlerine anlattı; ve babası onu azarlayıp kendisine dedi: Bu gördüğün rüya nedir? Gerçek ben ve anan ve kardeşlerin yere kadar sana eğilmek için mi geleceğiz?
 11. Ve kardeşleri onu kiskandılar; fakat babası bu sözü yüreğinde tuttu.
- (Tekvin, 37/5-11)

Tevrat’ta Yûsuf’un, tarlada kardeşleriyle birlikte demet bağladığı sırada, kardeşlerine ait demetlerin, onun (Yusuf’un) demeti karşısında eğildiğini görür. Bu rüya, kardeşlerinin başına kral olarak geçeceği ve bunun gerçekleşmesi sonucunda kardeşlerinin ona nefretle yaklaşarak, o duyguyla davrandıkları şeklinde yorumlanır.

Kur’an göre Yusuf rüyasını babasına anlattığında, babası gelecekte büyük bir mevkiye sahip olacağı müjdesini verirken, (Yusuf, 12/6) Tevrat’ta da bu gördüğün rüya nedir, gerçekte ben, annen ve kardeşlerin, sana eğilmek için mi geldik diyerek aksi, sert bir şekilde davrandığı anlatılır. (Tekvin, 37/9.)

○ **Hz. Yusuf’un Azizin Zindanda Bulunan İki Kulunun Rüyası**

Yusuf Mısır azizinin iki kulu ile birlikte zindanda iken, bu iki kulun düş gördüğünü ve bu düşlerin yorumlanması için Yusuf’a aktarıldığı anlatılır. Yusuf “*Birinin gördüğü düşte esenlik izleri, diğerinde kahır belirtileri*” (Kanar 2016,66) olduğunu söyler. Yusuf iyi düş görene, makbul biri olacağını, yüksek bir makama geleceğini belirtir ve o kişiden “*ben günahsız*” (Kanar,2016;66). şeklinde tabir ettiği kendi için şefaath dileyerek, yüksek makama geldiğinde kendini de kurtarmasını ister. (Kanar,2016;66).

Yusuf’un bu yorumunu takiben, Aziz iyi düş göreni komutanlığa atarken, diğerini dar ağacında öldürür.

Hz. Yusuf’un Azizin zindanda bulunan iki kulunun rüyalarını yorumlaması, Kur’ân-ı Kerim’in Yusuf Suresi’nde, şu şekilde anlatılır:

36. Zindana onunla birlikte iki delikanlı daha girdi. Birisi dedi ki: "Rüyada kendimi şarap sıkarken gördüm". Öteki de dedi ki: "Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı, kuşların da ondan yediğini gördüm. Bize bunun yorumunu haber ver. Çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz."

37. Yusuf dedi ki: "Size yiyecek olarak verilecek bir yemek gelmeden önce onun tabirini size bildiririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdenidir. Çünkü ben Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim."(Yusuf Suresi, 36./37. Ayet)

Ancak Yusuf'un şefaati dilediği ve Aziz tarafından komutanlığa yükseltilecek adam, Aziz ile dost olur ve Yusuf'un sözlerini unutarak yardım etmez. Bunun sonucunda da Yusuf, boşu boşuna birkaç yıl daha zindanda kalır ve özgürlüğüne kavuşamaz.

Bu olay, Yusuf Suresi'nin 42. Ayet'inde şu şekilde yer alır:

41. "Ey benim zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine yine şarap sunacak. Diğer de asılacak, kuşlar başından yiyecekler. İşte öğrenmek istediğiniz iş böylece halloldu."

42. Yusuf, hapisten kurtulacağına inandığı o ikiden birine dedi ki: "Beni efendinin yanında an". (Benden söz et ki, beni kurtarsın). Fakat Şeytan, ona, efendisinin yanında anmayı unutturdu. (Yusuf Suresi, 41./42. Ayet)

Bu yüzden Yusuf, daha yıllarca zindanda kalır. Daha önceden komutan olarak zindandan kurtulan kişi, Mısır firavunu Reyyan'ın gördüğü rüyasını yorumlatmak istemesiyle ancak Yusuf'u ve onun kendi için şefaati dileyerek, yardım etmesini istediğini hatırlar.

5.2. Mısır firavunu Reyyan'ın Rüyası

Düşlerin Yusuf'un yorumladığı şekliyle gerçekleştiği ve rüyaları doğru tabir ettiği haberleri yayılmakta olduğu günlerde, Mısır firavunu Reyyan bir düş görür. Rüyasında yedi semiz inek görmüş ve yedi cılız ineğin gelip başlarını kaldırır. Zayıf inekler gözlerini iri iri açarak, yedi semiz ineği yerler. Bu arada yedi kuru başak yedi taze başağı ortadan kaldırır. Reyyan rüyadan kan ter içinde uyanır. Herkes anlattığı rüyanın, karmakarışık olduğunu ve yoruma bile gerek olmadığını söylerler. Aziz tarafından komutanlığa yükseltilecek, azizin kulu olduğu zaman, kendi rüyasını 'doğru' tabir eden Yusuf'u hatırlar ve Mısır Firavunu Reyyan'ın da rüyasını yorumlaması için Yusuf'a gider.

Yusuf' rüyayı hiç bekletmeden, doğru biçimde tabir eder:

Yedi inek yedi yıl demektir. Yedi taze başak ucuzluk, bolluk işaretidir. Yedi yıl kıtlık, kuraklık gelecek. Hiç yağmur yağmayacak. Buraların hububatı değerlidir. Vaktinde tedbirini alırsa, güç işi kolaylaşır. (Kanar, 2016;67).

Kur'an-ı Kerim'in, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Türkçe mealinde, Yusuf Suresi'nde, Mısır Firavunu Reyyan'ın rüyası Hz. Yusuf tarafından şu şekilde tabir edilmiştir:

43. Bir gün melik (hükümdar) dedi ki: "Ben rüyamda yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini ve yedi yeşil başakla yedi kuru rüya başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Siz rüya tabir edebiliyorsanız benim bu rüyamın tabirini bana bildirin."

44. Dediler ki: "Rüya dediğin şey karmakarışık hayallerdir. Biz ise böyle karışık hayallerin yorumunu bilmeyiz"

45. O ikiden kurtulmuş olanı nice zamandan sonra hatırladı da dedi ki: Ben size o rüyanın tabirini haber veririm, hemen beni gönderin.

46. "Ey Yusuf, ey doğru sözlü! Bize şunu hallet: Yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor. Ve yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak. Umarım ki, o insanlara doğru cevap ile dönerim, onlar da, (senin kadrini) bilirler."

47. Dedi ki: "Yedi sene eskisi gibi ekeceksiniz, biçtiklerinizi başağında bırakınız, biraz yiyeceğinizden başka. "
48. "Sonra onun arkasından yedi kurak sene gelecek, önceki biriktirdiklerinizin biraz saklayacağınızdan başkasını yiyip bitirecek."
49. "Sonra da onun arkasından yağışlı bir sene gelecek ki, halk onda sıkıntıdan kurtulacak, (üzüm, zeytin gibi mahsulleri) sıkıp faydalanacak."
- (Yusuf Suresi, 43.-49.Ayetler)

Mısır Firavunu Reyyan, herkes anlattığı rüyanın, karmakarışık olduğunu ve yoruma bile gerek olmadığını söylediği halde, rüyasının Hz. Yusuf tarafından önem verilerek dinlenmesi ve ‘doğru’ bir biçimde tabir edilmesinin ardından Reyyan, Hz. Yusuf’un zindandan çıkarılmasını sağlar.

Bu olayı, metinde şu şekilde aktarmaktadır:

Yusuf’u kerametleri, mucizeleri, şanının yüceliği anlaşıncı devlet erkânı zindana gitti, onu zindandan alıp saraya getirdiler (...) adaleti, celali, şevketi ile hem gönüllerin hem mısırın azizi oldu (Kanar, 2016;68).

Yusuf, Mısır Firavunu Reyyan’ın rüyasını yorumlamasının ardından zindandan kurtulur.

Bu olay Kur’ân-ı Kerim’in, Yusuf Suresi’nin 50.-56. Ayetlerinde şöyle anlatılmaktadır:

50. O hükümdar "Onu bana getirin" dedi. Emir üzerine Yusuf’a gönderilen adam yanına gelince, Yusuf ona dedi ki: "Haydi efendine geri dön de, ona sor bakalım, o ellerini kesen kadınların maksatları ne imiş? Hiç şüphe yok ki, Rabbim, onların oyunlarını çok iyi bilir."
51. Hükümdar, o kadınlara "Derdiniz neydi ki, o vakit Yusuf’un nefsinden murad almaya kalktınız?" dedi. Onlar "Hâşâ, Allah için, biz onun aleyhinde hiçbir fenalık bilmiyoruz" dediler. Aziz’in, karısı da: "Şimdi hak ve hakikat olduğu gibi ortaya çıktı. Aslında onun nefsinden ben murad almak istedim. O ise şeksiz şüphesiz doğrulardandır" dedi.
52. (Yusuf dedi ki): İşte bu şunun içindir: Bilsin ki, ben ona arkasından hainlik etmedim. Gerçekten Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz.
53. Ben yine de nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder. Ancak Rabbimin rahmetiyle yarlıgıdığı müstesna. Muhakkak ki, Rabbim bağışlayıcı ve merhametlidir.
54. Hükümdar dedi ki: "Onu bana getirin, kendime tahsis edeyim." Sonra onunla konuşunca da: "Sen bugün yanımızda gerçekten büyük bir mevki sahibisin, güvenilir birisin" dedi.
55. O da, ona dedi ki: "Beni bu ülkenin hazineleri üzerine getir. Çünkü iyi korurum, iyi bilirim."
56. Ve işte biz böylece Yusuf’u o yerde temkin ettik (yerleştirdik). Neresinde isterse orada makam tutuyordu. Biz rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz. Ve iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmeyiz.

Metinde, Yusuf’un on iki yaşına gelince tasavvuf sırlarının kapısının açıldığını, rüyaları yorumlamayı öğrendiğini belirtir. Yine Yusuf’un babası Yakup’u yanında yetiştirdiğini, vahdet sırlarını, hikmeti ve ilmi öğrettiğini yazar. Zamanla Yusuf’un ağız sırları mahzeni, yüzü ışık kaynağı haline geldiğini ve ne zaman baba oğul sohbet dalsa, diğer kardeşlerinin uzaktan onları seyrettiğini anlatılır.

Rüyanın gaybı bilme konusunda kimi veriler içerdiği inancı, dinsel bir zemine dayanır. Bu düşünce Kur’ân ve Hadis-i Şeriflerle desteklenir ve sonunda üç hususla karşılaşmak mümkün olur: Birincisi peygamberlik ile rüya arasında kurulan ilişki, ikincisi Yusuf peygamber kıssasında yer alan rüya yorumu, üçüncüsü, rüyaların müjdeleyici olduğu düşüncesidir. (Ayдын 2007,167; aktaran: Çoştı 2021,49)

5.3. Hz. Yusuf'un Bir Kez Daha Rüya Görmesi

Bir gece Yusuf bir düş gördü. Ruhu beden alemini terk ederek can iklimini seyre daldı. Misal levhasına baktığı zaman, annesi ile babasını gördü. Ona seslendiler:

“Salih evlat! Yeteri kadar insanlara öğüt verdin. Gel artık, Peygamberler meclisinin çerağı ol. Dünya kaydından kurtul, safa bul. Can cevherinin üstündeki tozu kaldır. Topraktan yaratılmış vücudu yerinde bırak. Can kuşunu kafeste bırakma, arşa yüksel bir nefeste. Fani halktan ne umuyorsun?

Kurtul elemelerden, mihnetlerden. Peygamberin ruhları Hakkın huzurunda seni görmek istiyor.”

(Kantar,2016;79).8

Kantar, Yusuf'un uykudan uyandığında yüzünün güldüğünü ve gönlünün sevindiği belirtir. Yedi iklimin sultanı olmasına rağmen, kalıcılık âlemine gitmeye can attığını, Züleyha'yı yanına çağırarak, “*Yusuf'un ayrılık vakti geldi. (... “Melekler beni bekliyor”* dediğini anlatır. (...) Yusuf Cennet'ten gönderilen bir ata binerek dünyayı terk ederek, nebiller zümresine katılır (Kantar, 2016;79).

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in Yusuf Suresi'nde anlatılan ve bir peygamber olan Hz. Yusuf'a özel bir kıssanın anlatıldığı, Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde rüya motifinin özel bir yer vardır ve bu mevcudiyet önemlidir.

Bununla birlikte rüya motifi, Yusuf u Züleyha Mesnevisi de kurgusal metnin ne yöne gideceği konusunda da okura bir fikir oluşturur.

16. yüzyılın mesnevi şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinde de diğer yazar ve şairler tarafından kaleme alınan Yusuf ile u Züleyha Mesnevilerinde olduğu gibi rüyalar ve bu rüyaların tabirleri yer alır

Yusuf'un kendi rüyaları ve Aziz'in zindanda bulunan iki kulunun ve Mısır Firavunu Reyhan'ın, Yusuf'a aktardığı rüyalar ve bu rüyaların, Yusuf tarafından edilen tabirleri anlatılır.

Bu rüyaların Yusuf tarafından ‘doğru’ bir biçimde yorumlanması dikkat çekmektedir.

Rüya yorumlayacak kişinin, sahip olmaları gereken özellikler açısından, Peygamber efendimiz (S.A.S) şöyle buyurmuştur:

“*Ey insanlar! Müjdeleyici hadiselerden sadece sâdik rüyalar kaldı. Onu sâlih kişi görür veya onun hakkında görülür*” (Köksal, 2008;39).

Hz. Yusuf, kendine aktarılan rüyaların manevi çerçevedeki sadık rüya veya salih rüya manalarını ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca Yusuf Suresi'nin bir rüya ile başlaması, rüya motifinin değerini artıran önemli bir değerdir.

Yusuf ile Züleyha Mesnevileri, yüzyıllar boyunca, dönemin ileri gelen şair ve yazarları tarafından, yüzyıldan yüzyıla aktarılmıştır. Bu aktarımlar boyunca rüya motifi de değerini muhafaza etmiştir.

Çünkü rüyanın önemli kabul edilmesini sağlayan husus; rüyaların geleceğe yönelik işaretler taşımasıdır.

Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Yusuf'un kendi rüyaları ve Yusuf'a aktararak yorumlanan rüyaların geleceğe dair haber vermesi önemlidir. Kendi gördüğü rüya sonucu, Mısır'ın azizi olması, Aziz'in zindanda bulunan iki kulundan birinin, gördüğü makbul rüya ile komutan oluşu, rüyasında kahr belirtirleri gören diğer kişinin, darağacına gönderilmesi ve Mısır Firavunu Reyhan'ın rüyasında Mısır'a yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık geleceği ve ancak vaktinde tedbir alırlarsa, güç işlerinin kolaylaşacağı gören Yusuf'un dediklerini yaparak, kıtlığa karşı ayakta kalabilmeleri, rüyaların gelecekte haber verdiğine bir işaret olarak kabul edilmesi, rüya motifinin önemini arttırmaktadır.

Kaynakça

- Abay, M. (2007). *Kur'an Kıssaları*. İstanbul. Ensar Neşriyat.
- Akça G., İnce Y. (2015). *Klasik Osmanlı Çağında Tarih Meşrutiyet ve Rüya*. Konya. Palet Yayınları.
- Akçay Ü. , Tombul E. (2018). *Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinde Rüyaların Amaç ve İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Ss, 1-50.
- Atalay, B. (1941). *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. C: III. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, H. (2007). *İslam Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı:23.
- Bahadır, C.Ş. (2017). *Rüyalar Kitabı*. Hazâ Ta'bîr-nâme-İ İbni Sîrîn. İstanbul. Büyüyen Ay Yayınları.
- Çelebi, İ. (2008). *Rüya*. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelepi, S.M. (2017). *Halk Kültüründe Rüya*. Konya. Kömen Yayınları.
- Çetin, Ö. (2012). *Dinî Tecrübenin Anlaşılmasında Rüyanın Rolü: Yusuf Sûresindeki Rüyalar Üzerine Psikolojik Bir Yorum*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 21. Sayı:2.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul. Paradigma Yayınları.
- Çoştı C. (2021). *Rüya ve Felsefe*. Ankara. Eski Yeni Yayınları.
- Danış, K. (2019). *Yusuf ile Züleyha Dukaginzade Taşlıcalı Yahya Bey*. İstanbul. Kapı Yayınları.
- Daşdemir Ö. (2013). *Yeniden-Yazılmış Bir Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Üzerinde Metinlerarası Bir Okuma*. Turkish Studies. International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Cilt:8. sayı:9. ss:1009-1018. (Diğer Kurumların Hakemli Dergileri).
- Develioğlu, F. (2020). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Demir Ş. (2019). *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi*. İstanbul. Beyan Yayınları.
- Dinç, B. (2014). *Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ile Züleyha Adlı Mesnevisinin Yusuf Suresiyle Mukayesesi*. Doğu Esintileri Dergisi. (1).
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazar. (2020). *Kur'an-I Kerim Türkçe Meali*. Eskişehir. Dorlion Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeler Sözlüğü*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *Rüyalar Masallar Mitler*. (Çev:Arırtan , Ökten). İstanbul. Say Yayınları
- Florioti, D.H.H. , Eser E. (2013). *Kutsal Kitaplar ve Mitolojik Kaynaklar Işığında Eski Yakındoğu'da Rüya Olgusu ve Algısı Üzerine*. Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 8/2. Winter. p. 73-87. Ankara. Turkey
- İncil Yeni Ahit. (2021). Eskişehir. Dorlion Yayınları.
- Kanar, M. (2016). *Yusuf ile Züleyha*. İstanbul. Say Yayınları,
- Karadaş, C. (2017). *Rüyanın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri*. Diyanet İlmi Dergi. Cilt 53, Sayı:1.
- Köksal, İ. (2008). *Rüyaların Fıkî Boyutu*. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 13/2.
- Kurt, Y. (2020). *Kur'an ve Tevrat'ta Hz. Yusuf*. Samsun. Üniversite Yayınları.
- Levend, A. S. (2018). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Onat, T.A. (2019). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara. Kurgan Edebiyat.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul. Kapı Yayınları.
- Öztürk, H. (2013). *Rüya Motifi'nin Sıyer Yazıcılığındaki Yeri: Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Doğumundan Önce Müjdelmesi Örneği*. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 18:1.

Saylan N. (2009). *Yusuf Suresinden Bireysel ve Toplumsal Mesajlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) (Danış: Prof. Dr. Mehmet Soysaldı). Elâzığ. T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Şenödeyici, Ö. (2020). *El-Mazmûn Beyitlerin Ardındaki Gizem*. Ankara. Kut Yayınları.

Temizkan A., Aktaş E. (2012). *Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı*. Karadeniz Araştırmaları Bahar sayı:3.

Türkdoğan, G. M. (2015). *Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal Of International Social Research. Volume:3. Issue: 15. Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı. Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı.

Tevrat. (2021). Eskişehir. Dorlion Yayınları.

Şentürk, A.A., Kartal, A. (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.

Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul. Litera Yayıncılık.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul. Kabalcı Yayıncılık.

Yeşil, A. , Nıkubaht, N. (2013). *Abdurrahman Cami, Şeyyad Hamza, Erzurumlu Darir, Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahya Yusuf ve Züleyha Mesnevilerinde Yer Alan Tema ve Motiflerin İncelenmesi*. Doğu Araştırmaları. A Journal of Oriental Studies. Vol.11. pp.5-24. Issn:1307-6256.

Yılmaz, K. , Çetin. K. (2007). *Rüyalar ve Niyazî-İ Mısri'nin Ta 'Bîrâtü 'l-Vâkı 'Ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 2/4 Fall.